

THE AGGRESSION OF ARMENIA AGAINST THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IS A THREAT TO THE IMPLEMENTATION OF ENERGY PROJECTS IN THE SOUTH CAUCASUS REGION

Jabi Bahramov

Keywords: *Against Azerbaijan Republic, the region of Southern Caucasus, construction of energy*

The article is devoted to the history of the investigation on the causes of Armenia's and its allies' aggression against the Republic of Azerbaijan after the acquisition of state independence when she began to use its own energy resources for socio-economic development. Based on the rich factual material, the author managed to trace in a chronological sequence the history of the hardest path passed by Azerbaijan under the leadership of Heydar Aliyev and the implementation of the oil strategy, also managed to show the main sources of threats to international energy projects implemented in the South Caucasus region in the modern period.

Sovet imperiyasının süqutu və keçmiş müttəfiq respublikaların müstəqillik əldə etməsi prosesi ilk baxışda asan görünə bilər, həlli çox ağır olan siyasi və sosial-iqtisadi problemlər yaradı. Siyasi münasibətlərin qırılması iqtisadi əlaqələrin pozulmasına və keçmiş postsovet məkanında ağırsiyasivə iqtisadi böhranın yaranmasına səbəb oldu.

1941-1945-ci illər müharibəsi dövründə alman faşizmi üzərində qələbədə və XX əsrin ikinci yarısında keçmiş SSRİ-nin bütün respublikalarında, habelə dünyanın bir çox ölkələrində milli neft sənayesinin yaradılmasında müstəsna rol oynamış Azərbaycan SSR-in özünün neft sənayesi 1980-ci illərin sonu – 1990-cı illərin əvvəlində respublikada yaranmış siyasi-iqtisadi böhran, bunun nəticəsində Mərkəzi hökumətin təhriki ilə başlanmış erməni separatizminin törətdiyi Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ağır fəsadları və o zamankı ölkə rəhbərliyinin bu sahəyə diqqətinin azalması nəticəsində ağır vəziyyətə düşmüşdü.

Dövlət müstəqilliyinin ilk illərində (1992-1993-cü illər) respublikada neft hasilatı 12,5 milyon tondan 9,6 milyon tona, qaz hasilatı isə 9,9 milyard kubmetrdən 6,5 milyard kub.metrə enmiş, yəni neft hasilatı 3 milyon tonadək, qaz hasilatı isə 3,4 milyard kubmetr aşağı düşmüşdü [1,s.367]. Müstəqillik əldə etmiş keçmiş müttəfiq respublikalardan fərqli olaraq, 1991-1993-cü illərdə Azərbaycan Respublikasıda daha da dərinləşmiş iqtisadi böhranla bərabər, siyasi böhranla da üzləşmişdi. Bir tərəfdən Rusiya Federasiyasının təcavüzkar dairələrinin hərbi-siyasi yardımına arxalanan Ermənistanın hərbi təcavüzü, digər tərəfdən isə ölkə daxilində hakimiyyət uğrunda gedən amansız mübarizə Azərbaycan xalqının vətəndaş

müharibəsi və parçalanma həddinə gətirib çıxarmışdı. Digər tərəfdən özünün geosiyasi vəziyyətinə görə Azərbaycan Respublikası keçmiş SSRİ-nin süqutundan sonra dünya dövlətləri üçün kəskin mübarizə və maraq obyektinə çevrilmişdi. Belə bir ağır hərbi-siyasi vəziyyətin yaranmasının əsas səbəblərindən biri isə Azərbaycan Respublikasının zəngin enerji ehtiyatlarına malik olması idi. Hələ XIX əsrin ikinci yarısından 1920-ci ilədək Azərbaycanın "qara qızılı"nın əsl qiymətini bilən Avropanın böyük neft şirkətləri artıq 1989-cu ildən respublika hökuməti ilə Xəzər dənizindəki zəngin neft yataqlarının birgə işlənilməsi haqqında danışıqlara başlamışdılar. Azərbaycan neftinə olan bu marağın artmasında 1989-cu ildə Şotlandiyanın "Remko" şirkətinin Bakıya səfər edən prezidenti S.Rempin Böyük Britaniyaya qayıtdıqdan sonra «BP» şirkəti ilə apardığı danışıqların böyük rolu olmuşdu.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1991-ci ilin əvvəlində Abşeron yarımadasında neft istehsalında əlverişli şəraitin yaradılması üçün konkret işlər görülmüşdü. 1991-ci il yanvarın 18-də SSRİ hökumətinin və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin birgə qərarı ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı "Azəri" yatağının birgə kəşfiyyatı və işlənilməsinə dair "Xəzərdənizneftqaz" Birliyinin və xarici neft şirkətlərinin iştirakı ilə birgə müəssisəni yaradılması üçün müsabiqə keçirilməsi qərara alınmışdı. 1991-ci ilin iyununda keçirilən müsabiqənin qalibi ABŞ-ın "Amoko" şirkəti elan edilmişdi. Bundan sonra layihəyə "BP-Statoyl" alyansı, "Yunokal", "Mak Dermot" və "Remko" şirkətləri də cəlb olundular. Ancaq layihədə 45 faiz iştirak payına malik olan "Amoko" öz liderliyini saxlayırdı [2, s.7].

1992-ci ilin birinci yarısında Azərbaycan Respublikasında hakimiyyət uğrunda başlanan mübarizə və Xalq Cəbhəsi-Müsavat siyasi blokunun hakimiyyətə gəlməsi xarici şirkətlərlə nəzərdə tutulan müqavilənin imzalanmasını təxirə saldı. Lakin demək lazımdır ki, AXC-Müsavat hökumətinin də iqtisadi planında neft məsələsi ön planda idi.

1992-ci ilin sentyabrın 9-da Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) yaradıldı və o, xarici şirkətlərlə danışıqları davam etdirməyə başladı. 1992-ci ilin sonuna yaxın Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikası sektorundakı dörd ən böyük neft yatağı – "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" yataqlarında və "Şahdəniz" perspektiv strukturunda kəşfiyyat və başqa işlərin birgə aparılmasına dair beş niyyət protokolu imzalandı. "Amoko", "Penzoyl" və BP şirkətləri ilə yanaşı, layihəyə Türkiyə Cümhuriyyətinin "TPAO" şirkəti də cəlb edildi. Rusiya Federasiyasının "Lukoyl" şirkətinə və İran İslam Respublikasının neft şirkətlərinə isə layihədə iştirakda imtina olundu [3, s.255]. Bu isə, o dövrdə onsuz da çox ağır siyasi vəziyyətdə olan Azərbaycan Respublikasına qonşu olan dövlətlər – Rusiya Federasiyası və İran İslam Respublikası tərəfindən göstərilən təzyiqlərin artmasına səbəb oldu.

Rusiya Federasiyasının əlində oyuncaq «dövlət» olan Ermənistan RF MN-nə məxsus 366-cı alayın birbaşa iştirakı ilə 1992-ci ilin fevralında Xocalı şəhərində Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımını cinayəti törətdikdən sonra, həmin ilin mayında təcavüzü genişləndirərək, öz ərazisində yerləşdirilmiş RF-nın hərbi kontingentinin yardımı ilə Azərbaycan Respublikasının böyük hərbi-strateji əhəmiyyət kəsb edən Şuşa, Laçın, 1993-cü ilin aprelində isə Kəlbəcər rayonlarını işğal etdi [1, s.316]. Lakin burada belə bir fakta diqqət yetirmək lazımdır ki, 1991-ci ilin dekabrın 8-də SSRİ dövlətinin rəsmən süqut etdiyi elan edilsə də, Rusiya Federasiyasının təcavüzkar dairələri də Azərbaycan Respublikasının müstəqillik faktı ilə barışmaq istəmirdilər. Əslində, bu dairələr keçmiş SSRİ rəhbərliyində təmsil olunduqları üçün onların böyük əksəriyyəti qondarma Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin yaradılmasının təşəbbüskarı idi.

1988-ci ilin fevralında Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ bölgəsində SSRİ hökumətinin təhriki ilə başlanan erməni separatizmi 1991-ci ilin sonunda SSRİ-nin süqutundan sonra Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzünə çevrildi. Özünü SSRİ-nin hüquqi varisi elan edən Rusiya Federasiyasının təcavüzkar dairələrinin birbaşa əmri ilə 1991-ci il dekabrın sonundan 1993-cü ilin oktyabrın 28-dək onların hərbi-siyasi yardımı və bilavasitə iştirakı ilə Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycan Respublikasına qarşı işğalçılıq müharibəsinə başladı. Bu fikri təsdiq edən ən mühüm faktlardan biri odur ki, 1992-ci ilin apreliyində Rusiya Federasiyası MNBQ yanında Müdafiə Tədqiqatları İnstitutu təsis edildikdən sonra, həmin institut tərəfindən RF Nazirlər Kabinetinə təqdim olunan «Rusiya Federasiyasının milli təhlükəsizliyi üçün yaranan əsas təhlükələrə qarşı müqavimət strategiyasının konseptual qaydaları» adlı sənəddə təsdiq edilir [1, s.322].

Bu təcavüzkar ruhlu sənəddə Azərbaycan Respublikası ilə bağlı dörd maddə diqqəti xüsusilə cəlb edir. Həmin bu maddələrin hər birində Azərbaycan xalqına özünün ən qiymətli təbii sərvətlərindən biri olan neftdən müstəqil dövlət olaraq istifadə etdiyi təqdirdə RF-nın hansı hərbi-siyasi vasitələrə əl atacağı açıq şəkildə göstərilir [2, s.8]. Bu sənəddə açıq-aydın şəkildə elan olunur ki, «...Mühüm vəzifə «Xəzər neft müharibəsi»nin istənilən şəkildə reallaşmasına yol verməməkdir. Bu sənədin Azərbaycana aid 4-cü maddəsində RF tərəfindən bütün tətbiq edilən vasitələr nəticə verməyəcəyi təqdirdə, «Bakıdakı rejimi» məcbur etmək üçün erməni hərbi qüvvələrinin Azərbaycan Respublikasının Gəncə və Yevlax şəhərləri istiqamətlərində hücumunun gücləndirilməsi göstərilir.

Heç şübhəsiz, RF-nın yüksək hərbi-siyasi dairələrində belə bir ciddi sənədin hazırlanması onu deməyə əsas verir ki, özünü keçmiş SSRİ-nin varisi elan edən Rusiya Federasiyasının hərbi-siyasi dairələri də öz siyasi taleyinin, o cümlədən təbii sərvətlərinin sahibi olan Azərbaycan xalqının müstəqil, azad və

suveren milli dövlət quruculuq istəyi ilə barışmaq istəmirdilər. Ona görə də, buna hər vasitə ilə yol verməməyə çalışırdılar.

Qeyd etmək lazımdır ki, ənənəvi olaraq respublika iqtisadiyyatının əsasını neft sənayesi təşkil etdiyi üçün, 1991-1993-cü illərdə də Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik edən hakimiyyət sahiblərinin də hamısının iqtisadi planlarında neft əsas yer tuturdu. 1993-cü ilin iyununda imzalanması nəzərdə tutulan AXC-Musavat hakimiyyətinin də hazırladığı müqavilənin şərtləri Azərbaycan Respublikasının bütün maraqlarına heç də tam şəkildə cavab vermirdi. Müqavilənin şərtlərinə görə, ARDNŞ-in gəlir payı 70 faiz, xarici şirkətlərin gəlir payı isə 30 faiz təşkil edirdi [1, s.316].

1993-cü ilin mayında ARDNŞ ilə xarici şirkətlər arasında "Azəri", "Günəşli" və "Çıraq" yataqları üzrə birgə fəaliyyət haqqında 6-cı memorandum imzalandı və həmin il iyunun 4-də ARDNŞ-in Direktorlar Şurası birgə fəaliyyət haqqında bəyannamə qəbul etdi. Demək lazımdır ki, hazırlanmış bu müqavilədə XX əsrdə Bakı nefti hesabına super dövlətə çevrilən RF təmsil olunmamışdı. Ona görə də AXC-Müsavat rəhbərliyinin bu səhvindən məharətlə istifadə edən RF-nin təcavüzkar dairələri ölkədə hərbi-siyasi böhranın baş verməsi üçün Ermənistanın hərbi təcavüzünü genişləndirdilər. AXC-Müsavat rəhbərliyinin daxili və xarici siyasətdəki buraxdığı kobud səhvlər, səriştəsizlik və təcrübəsizlik 1993-cü ilin iyununda ölkədə çoxağır siyasi-ictimai və hərbi böhranın yaranmasına səbəb oldu. Ölkə daxilində vətəndaş müharibəsinin başlanması təhlükəsinin artmasını gören xalqın görkəmli ziyalıları Azərbaycan xalqı adından təcrübəli dövlət xadimi, Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyevi Bakıya dəvət etdilər.

1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçilən Heydər Əliyev elə ilk günlərdən çox ağır və həlli çətin olan məsələləri öz üzərinə götürdü. Ölkə tədricən siyasi və hərbi böhrandan çıxmağa başladı. Heydər Əliyev 1993-cü ilin ikinci yarısında respublikadayaranmış siyasi-iqtisadi və hərbi böhran şəraitində AXC-Müsavat hakimiyyətinin hazırladığı neft müqaviləsinin imzalanmasını təxirə saldı. Bir il ərzində gedən danışıqlar zamanı Prezident Heydər Əliyev edilən bütün təzyiqlərə baxmayaraq, Azərbaycan xalqının mənafeyinə xələl gətirə biləcək hər hansı müqaviləyə imza atmadı. O, yeni müqavilənin hazırlanması ilə bağlı nəzarəti öz əlində saxladı və hazırlanmış yeni müqavilənin çox böyük dəqiqliklə yoxlanılması üçün xarici ölkələrdən də ekspertlərin daxil olduğu komissiya yaratdı.

Prezident Heydər Əliyevin göstərişi ilə ARDNŞ-in rəhbərliyinə də təcrübəli mütəxəssislər cəlb olundu. Aparılan danışıqlarda əvvəlkindən fərqli olaraq, üç yox, iki – "Azəri" və "Çıraq" neft yataqlarından söhbət açılması və bölgü məsələsində Azərbaycan Respublikasının payının 80 faiz təşkil edəcəyi nəzərdə tutulmuşdu. Xarici neft şirkətləri tərəfindən ödəniləcək bonusun həcmi 500 milyon dollar müəyyən olunurdu ki, bu məbləğin də yarısı müqaviləni

imzalayan şirkətlərin ölkələrinin parlamentlərində ratifikasiya edildikdən sonra, dərhal ödənilməli idi[2].

Digər tərəfdən, o vaxt Türkiyə Cümhuriyyəti Bosfor və Dardanel boğazlarından keçən neftdaşıyan tankerlərin sayının azaldılması tələbi ilə çıxış edərək, tez-tez bas verən qəzalar nəticəsində İstanbul səhəri və digər yaşayış məntəqələri üçün təhlükə törəndiyini bəyan etmişdi. Türkiyə hökuməti 1994-cü ilin martında boğazlardan gəmilərin keçməsi üçün yeni cədvəl tərtib edərək Beynəlxalq Dəniz Təşkilatına təqdim etdi və onun qəbuluna nail oldu. Bu isə Orta Asiya və Azərbaycan neftinin Novorossiysk vasitəsilə ixrac olunması ehtimalını heçə endirirdi.

Qərbi ölkələrinin neft şirkətləri ilə ARDNŞ arasında 1994-cü ilin mayında Türkiyənin İstanbul şəhərində aparılan danışıqlar çox ağır gedirdi. Danışıqların daha səmərəli olması üçün Prezident Heydər Əliyevin fərmanı ilə 1994-cü il martın 1-də İlham Əliyev ARDNŞ-in birinci vitse-prezidenti təyin edildi[3, s.246]. Prezident İlham Əliyev sonralar "Caspian Energy" jurnalına verdiyi müsahibəsində deyirdi: "Bu zaman bizim qarşımızda bir necə əsas vəzifə dayanmışdı: birincisi, müqavilənin imzalanmasına nail olmaq. İkincisi, müqavilədə Azərbaycan üçün ən əlverişli şərtlər – həm hüquqi, həm də iqtisadi – yaratmaq. Üçüncüsü isə, müqavilənin nişlənməsinə nail olmaq". Danışıqların son mərhələsində xarici şirkətlərin nümayəndələri müqavilənin qüvvəyə minməsinə onun imzalanmasından və iştirakçı ölkələrin parlamentlərində ratifikasiyasından sonra deyil, yalnız Xəzər dənizinin hüquqi statusunun həll olunmasından sonra qəbul edəcəklərini söylədilər. Müqavilə ətrafında belə bir vəziyyətin yaranmasının əsas səbəbkarı isə 1994-cü il sentyabrın 21-də RF XİN-nin "Əsrin müqaviləsi"-nin imzalanmasından sonra onu tanımadığı barədə verdiyi bəyanat oldu[3, s.246].

Təbii ki, Azərbaycan hökuməti buna razı ola bilməzdi. Çünki, bu şərtin qəbul edilməsi müqavilənin kağız üzərində qalacağı demək idi. Buna görə də, Prezident Heydər Əliyevin tapşırığı ilə ARDNŞ-in birinci vitse-prezidenti İlham Əliyev ABŞ-ın hökumət nümayəndələri ilə danışıqlar aparmaq üçün Vaşinqtona yollandı və danışıqlar öz müsbət nəticəsini verdi [3, s.247].

Lakin, yuxarıda deyildiyi kimi, Rusiya Federasiyasının təcavüzkar dairələri Azərbaycan Respublikasının Xəzər dənizində xarici şirkətlərlə neft hasilatına dair müqavilə imzalamasına yol vermək istəmirdilər. 1993-cü ilin yazında Xəzərin Azərbaycan Respublikası sektorunda neft yataqlarının xarici ölkələrin neft şirkətləri ilə birgə işlənməsinə dair müqavilənin imzalanması mərasiminin yaxınlaşdığını görəndə həmin dairələr, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinə zərbə vura biləcək təkliflər irəli sürərək, onun iqtisadi maraqlarının dənizin yalnız 12 millik zona çərçivəsində məhdudlaşacağını bildirdilər. Bu isə

Azərbaycan Respublikasının öz sektorunda yerləşən "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" neft yataqları üzərində nəzarətini itirməsi demək idi.

Rusiya Federasiyası hökuməti Xəzər dənizinin hüquqi statusu məsələsini ortaya ataraq, Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya arasında 1994-cü ildə imzalanmış "Energetika sahəsində əməkdaşlıq haqqında" memorandumda "Xəzər dənizinin Azərbaycan sektoru" ifadəsinin işlədilməsinə qarşı öz etirazını bildirmişdi. Artıq Azərbaycan Respublikasının müstəqil xarici və daxili siyasət yeridəcəyini yəqin edən Rusiya Federasiyasının imperiyapərəst militarist qüvvələri Ermənistanla hərbi yardımını gücləndirərək, 1993-cü ilin iyul-oktyabr aylarında ölkənin Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan rayonlarının işğal olunmasına şərait yaratdılar.

Bundan əlavə, RF Prezidenti B.Yeltsin 1994-cü il iyulun 21-də "Rusiya Federasiyasının Xəzər dənizində maraqlarının təmin olunması haqqında" 395-RPS sayılı sərəncam imzaladı. Bu işə, əslində, Xəzər dənizində Azərbaycan Respublikasına qarşı "soyuq müharibənin" elan edilməsi demək idi [4, s.611].

"Əsrin müqaviləsi" imzalandıqdan sonra, 1994-cü il oktyabrın 12-də RF XİN A.Kozırev Prezident Heydər Əliyevə zəng edərək, hədə-qorxu gəlməklə bərabər, RF Baş Naziri V.S.Cernomordinə təqdimat yazaraq, Azərbaycana qarşı siyasi və iqtisadi sanksiyalar tətbiq etməyi tələb etmişdi. RF-in Müdafiə Naziri P.S.Qraçov isə Prezident Heydər Əliyevlə görüşü zamanı "...əgər Azərbaycan Respublikası planlaşdırdığından imtina etməsə, bu zaman erməni tankları Bakı şəhərinin küçələrində görünə bilər" - deyə hədələsə də, çox sərt cavab almışdı [4, s.612]. Yalnız, Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin apardığı diplomatik səylər nəticəsində 1994-cü il mayın 12-də Ermənistanla müharibədə atəşkəs əldə edilməsinə dair saziş imzalandı. Lakin, bütün bunlara baxmayaraq, RF-in hərbi-siyasi dairələri Ermənistanı ən müasir silah və hərbi texnika ilə təmin etmək işini bu gün də davam etdirirlər. Təkcə bu faktı göstərmək kifayətdir ki, RF tərəfindən Ermənistanla 1997-2017-ci illərdə dəyəri 4 milyard dollardan çox olan silah, pulu ödənilmədən verilmişdir [4, s.612].

1997-ci il yanvarın 13-də Parisdə "Lənkərandəniz" və "Talış dəniz" yataqlarının birgə İstismarına dair "Elf-Akitien" və "Total" şirkətləri ilə ARDNŞ arasında müqavilələr imzalandı. Avqustun 1-də isə Vasiqtonda – Ağ evdə ABŞ-ın "Şevron", "Ekson", "Mobil" və "Amoko" şirkətləri ilə ARDNŞ arasında Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı "Abseron", "Naxçıvan", "Oğuz" və "İnam" neft yataqlarında birgə işlənilməsi haqqında 8 milyard dollar dəyərində 3 yeni müqavilə imzalandı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin ABŞ-a rəsmi səfəri zamanı imzalanan bu müqavilələr ölkəmizin siyasi və iqtisadi müstəqilliyinin daha da möhkəmlənməsi üçün mühüm bir əsas yaratdı [1, s.376].

"Əsrin müqaviləsi" imzalandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran ən mühüm problemlərdən biri hasil edilən neftin dünya

bazarlarına çıxarılması məsələsi idi. İlk növbədə milli mənafeləri ön plana çəkən Prezident Heydər Əliyev Azərbaycan neftinin xarici bazarlara çıxarılması işində çoxşaxəli neft kəmərlərinin cəkilşinə üstünlük verdi. Bu, əslində Azərbaycan Respublikasının təkə Qafqaz regionunda deyil, o cümlədən Avropada strateji maraqlarının uzun müddət ərzində təmin edilməsi idi. Buna görə də Azərbaycan Respublikası hökuməti Rusiya Federasiyası və Gürcüstan dövləti ilə danışıqlar aparmağa başladı. "Azəri", "Çıraq" və "Günəslı" yataqlarından hasil olunacaq ilkin neftin Qara dəniz limanlarına "Simal" və "Qərb" neft kəmərləri ilə nəqli barədə müqavilələr bağlandı. Bakı-Novorossiysk "Simal" kəmərinin Azərbaycan Respublikasına aid hissəsi 1996-cı ilin sonuna qədər hazır oldu və 1997-ci il oktyabrın 25-də istifadəyə verildi. "Qərb" marşrutu üzrə Bakı-Supsa neft kəmərinin tikintisi 1998-ci ilin axırlarında basə çatdırıldı. 1999-cu il aprelin 17-də bu kəməv və "Supsa" terminalı istifadəyə verildi[1, s.377].

1996-cı ildən dənizdə ABƏŞ-in (İndi "BP Azərbaycan" Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti-C.B,S.G) qəzdığı ilk neft quyusu güclü fontan vurdu və yataqların böyük ehtiyatları bir daha təsdiq olundu. 1997-ci il noyabrın 12-də Azərbaycanın tarixində mühüm hadisə bas verdi - "Əsrin müqaviləsi" üzrə ilkin neftin hasilatına başlandı. Bununla əlaqədar təşkil olunmuş mərasimdə çıxış edən Prezident Heydər Əliyev Azərbaycan xalqını, bütün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarını bu tarixi və ələmətdar hadisə münasibəti ilə təbrik edərək demişdi: "1994-cü ilin sentyabr ayında biz ilk böyük neft müqaviləsini imzalayarkən dünyaya nümayiş etdirdik ki, Azərbaycan müstəqil dövlətdir və müstəqil dövlət kimi öz təbii sərvətlərinin sahibi olaraq, onlardan istifadə edilməsi haqqında qərarlar qəbul edir. Üç il keçəndən sonra biz bir daha təsdiq edirik ki, Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi dönməzdir, əbədidir və biz artıq bu müstəqilliyimizin gözəl bəhrələrini görürük. Bizim bu gün gördüyümüz işlər XXI əsrdə gələcək nəsillər üçün görülən işlərdir"[5, s.150].

"Əsrin müqaviləsi" üzrə əsas işlərin birinci fazasının başlanması üçün Xəzər dənizindən Aralıq dənizinə qədər uzanan, ildə 50-60 milyon ton neft nəql edə biləcək, uzunluğu 1768 km olacaq iridiametrlı Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin tikintisi haqqmda saziş əldə olunması vacib idi. 1998-ci ilin mayında müqavilənin hazırlanması üçün işçi qrupu yaradılmışdı. Həmin il oktyabrın 29-da Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Qazaxıstan, Özbəkistan prezidentlərinin və ABS energetika nazirinin imzaladıqıarı bəyanat bu kəməre dair danışıqıara təkən verdi.

1999-cu il noyabrın 18-də İstanbulda "Xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan Respublikası və Türkiyə Respublikasının əraziləri ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri vasitəsilə nəql edilməsinə dair" saziş itnzalandı. Bu zaman Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Qazaxıstan və

ABŞ-ın dövlət başçıları tərəfindən imzalanan "İstanbul Bəyannaməsi" layihənin yüksək səviyyədə dəstəkləndiyinə sübut oldu. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sazişin hazırlanmasına da ciddi maneələr törədilirdi. Şirkətlərin bəziləri kənardan təsirlər nəticəsində belə bir kəməyə ehtiyacın olmasına bədbinliklə yanasırdılar. Qoyulacaq sərmayələr haqqında da müxtəlif fikirlər vardı. Lakin yaradılan bütün maneələrə və çətinliklərə baxmayaraq, Prezident Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü neft strategiyası uğurla nəticələndi. İstanbulda imzalanma mərasimindən sonra çıxış edən Prezident Heydər Əliyev demişdi ki, "Əsrin müqaviləsinin imzalanmasından Bakı-Tbilisi-Ceyhan strateji neft kəmərinə dair müqavilələr paketinin imzalanmasına qədər olan beş il ərzində görülən işlərdən qürur hissi duyuruq"[6, s.153].

2002-ci il avqustun 1-də bu kəmərin tikilməsi və idarə edilməsi üçün şirkət təsis edildi. Sentyabrın 18-də kəmərin təməli qoyuldu. Bu münasibətlə tədbirlərdə iştirak etmək üçün Türkiyə Prezidenti Əhməd Necdət Sezər, Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadze, ABS-ın energetika naziri Spenser Abraham Bakıya gəlmişdilər. 3 mlrd. dollara qədər dəyəri olan bu kəmərin sahibi Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (25 faiz), Böyük Britaniyanın BP (30,1 faiz), ABS-ın "Yunokal" (8,9 faiz), KonokoFilips (2,5 faiz), Norveçin "Statoyl" (8,72 faiz), Türkiyənin "Türkiyə Petrolleri AO" (6,53 faiz), Yaponiyanın "İtocu" (3,4 faiz) və "İnpeks" (2,5 faiz), Səudiyyə Ərəbistanının "Delta Hess" (2,36 faiz), İtaliyanın "Eni" (5 faiz) və Fransanın "Total Fina Elf" (5 faiz) şirkətləri idi[6, s.497].

Xalqın iradəsi, çağırışı və təkidi ilə 1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycan Respublikasının siyasi və iqtisadi həyatında taleyüklü dəyişikliklərin başlanğıcını qoydu. O zaman ARDNŞ-in birinci vitse-prezidenti, Milli Məclisin deputatı İlham Əliyev yeni neft strategiyasının hazırlanmasının və uğurla həyata keçirilməsinin ən fəal iştirakçılarında biri idi. Onun bütün fəaliyyətinin mərkəzində özünün yığcam şəkildə ifadə etdiyi belə bir möhkəm ideya dururdu: "Bizim məqsədimiz təkə neft hasil etmək, onu nəql etmək, bundan vəsait əldə etməkdən ibarət deyil. Bizim məqsədimiz neftdən gələn bütün mənfəətləri - həm siyasi, həm iqtisadi, həm də başqa mənfəətləri Azərbaycan xalqının gələcək mənafeyinə, rifahına yönəltməkdən ibarətdir. Onun iştirakçısı olduğu sayısız-hesabsız görüşlər və danışıqlar məhzbu devizaltında keçirilirdi. Əlbəttə, çətinliklər və maneələr də olurdu, bəzən müəyyən şərtlərin qəbul edilməzliyi ucbatından danışıqları dayandırmaq məqamına çatırdıq". Prezident İlham Əliyev həmin anları sonra belə xatırlayır: "Biz xarici şirkətlərə deyirdik: siz ayrı-ayrı şirkətlərin maraqlarını müdafiə edirsiniz. Biz isə ölkənin və Azərbaycan xalqının maraqlarını müdafiə edirik. Əgər siz səhvə yol versəniz, bu sizin şirkətin yalnız bir layihəsində öz əksini tapacaq, əgər biz səhv etsək, bu səhv bütün Azərbaycan xalqının mənafeyinə

xələl gətirəcəkdir. Basqa sözlə, biz heç cür heç bir səhvə yol verə bilmərik"[2,s.10].

1994-cü il sentyabrın 20-də "Əsrin müqaviləsi" imzalananda Azərbaycan Respublikası kasıb bir ölkə idi. Onun valyuta ehtiyatları yox dərəcəsində idi. Həyata keçirilən tədbirlər sayəsində respublikanın neft sənayesi dirçəldi, sürətlə inkişaf etməyə başladı. Artıq 2002-ci ildə ölkədə 15,3 milyonton neft hasil edildi (2009-cu ifdə 51,4 milyon ton neft hasil edilmisdir). Neft müqaviləsi gəlir gətirməyə başladı. Prezidentin Fərmanı ilə 1999-cu ilin dekabrında Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu təsis olundu, 2001-ci ilin dekabrında onu Müsahidə Şurası təşkil edildi. Azərbaycan Respublikasının yeni neft strategiyasının banisi Heydər Əliyev bu Fondu güclü iqtisadiyyat yaratmaq vasitəsi kimi qiymətləndirmişdi.

1988-ci ildə Ermənistan Respublikasının Azərbaycana qarşı başladığı hərbi təcavüz 1994-cü il mayın 12-də ölkə ərazisinin 17,4 min km² ərazisinin işğalı ilə nəticələndi. Azərbaycan xalqına dəyən zərərin ümumi həcmi Azərbaycan hökumətinin beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri ilə birlikdə yaratdığı Beynəlxalq Komissiyanın gəldiyi nəticəyə görə 819 milyard 15 milyon ABŞ dolları təşkil edir[7].

Hazırda beynəlxalq layihələrdə iştirak etməklə yanısır ARDNŞ Azərbaycan Respublikasının quru və dəniz ərazilərində yerləşən 30-dan artıq yataqda müstəqil fəaliyyət göstərir. Ölkə iqtisadiyyatının inkisafında önəmli rol oynayan ARDNŞ Gürcüstan, Türkiyə, Ukrayna, İsveçrə və digər ölkələrə də böyük sərmayələr yatırmaqla və bu istiqamətdə uğurlu fəaliyyət göstərməklə dünyada Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının layiqli təmsilçisinə çevrilmişdir. Ümumiyyətlə, bu gün Azərbaycan nefti, qazı və neft məhsulları müxtəlif marşrutlarla dünyanın 30 ölkəsinə ixrac edilir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan tarixi. VII cild, Bakı: 2008.
2. Caspian energy. Bakı: 1997.
3. Azərbaycan nefti. Bakı: 2010.
4. Султанов Ч. Исторические исследования. Баку: 2016.
5. Əliyev H. Ə. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. Bakı: 1997.
6. Алиев И. Г. Каспийская нефть Азербайджана. Москва: 2003.
7. "Azərbaycan" qəzeti, 23 fevral, 2017.